

Alfabetització digital per intervenir activament en la societat actual

Internet ha dissipat les fronteres entre la comunicació de masses i la comunicació interpersonal | Cal preguntar-se si estem preparats pel nou món digital | Cal ensenyar a ser competent en els entorns i llenguatges digitals

2020 2021

El telèfon intel·ligent és el dispositiu per excel·lència per a l'ús de xarxes socials. | Adrià Costa.

Dotzè article del dossier «Canvi 20-21»

Quins són els efectes principals que ha tingut la pandèmia de la CoViD-19 en l'àmbit de la comunicació?

La CoViD-19 va agafar a tothom per sorpresa. L'Estat d'Alarma és un estat d'excepció, un estat de control permanent, que acceptem submisament malgrat la pèrdua de llibertat que implica davant l'amenaça d'un enemic invisible. Des de l'aparició del Coronavirus en les nostres vides estem assistint a un inquietant increment dels rumors i les mentides. Molts d'ells difosos per l'extrema dreta, els seus *influencers* i les seves xarxes, una situació que debilita la democràcia ja que porta a confondre el soroll amb la informació. I això és precisament allò que busquen. Les xarxes socials, **els 'nous mitjans', han estat entorns propicis per als 'nous populismes'**, que han propiciat el control dels individus a través de la mentida disfressada de veritat agosarada,

vulnerant el dret a una informació independent i de qualitat.

Són mesos en què grans quantitats de persones confinades o que limiten els seus trasllats es connecten més hores des de casa, tant per qüestions de feina i estudi com per oci. El teletreball, la major quantitat de dispositius i xarxes connectades, així com l'increment d'hores de connexions, han exposat més persones a ciberatacs i han obert noves oportunitats d'intrusions i explotació de vulnerabilitats. El nostre pensament s'ha debilitat; alimentat de la realitat intermediada per les notícies, ha estat massa temps captiu per aquest contagi massiu. En temps d'alta incertesa, la "**infodèmia**" i la difusió de notícies falses tendeixen a aprofundir els biaixos de confirmació i contribueixen a l'empobriment del debat públic.

Alhora, **la CoViD-19 ha silenciado la realitat més enllà de la pandèmia**. "Els immigrants han desaparegut, l'escalfament global ja no existeix, la desforestació de l'Amazones, el pulmó de la planeta, continua amb més força que mai sense que a ningú li importi, la guerra del Iemen no ha arribat a passar, la de Síria va ser una il·lusió ", ens recorda, per fortuna, el filòsof Bernard-Henri Lévy.

Certament, uns efectes preocupants, que cal detectar, assumir i mirar de posar remei. Les institucions implicades en la seva gestió han d'actuar amb celeritat.

Fins a quin punt tindrà efectes a llarg termini en aquest àmbit?

La del 2020 no ha estat la primera pandèmia que ha travessat la humanitat, com tampoc no serà l'última -o, si més no, això asseguren les veus expertes. Sí que resulta una novetat que aquesta tragèdia sanitària global coincidís amb el **major període d'interconnectivitat** que hem experimentat com a espècie.

Hom pensaria llavors que les complexes xarxes d'informació i comunicació de les que gaudim en l'actualitat, gràcies a la vertiginosa acceleració tecnològica dels últims anys, podrien haver estat **eines útils** en aquest context.

La capacitat i potencialitat de les noves tecnologies per **produir i intercanviar informació fidedigna** i contrastable, que serveixi com a base per dissenyar plans d'acció conjunts a nivell

global per afrontar l'emergència sanitària, és la cara positiva de la moneda.

L'altra, menys amable i més inquietant, és la de la divulgació i circulació gairebé sense restriccions d'**informacions que reproduïxen mitges veritats**, mentides a seques, teories conspiratives i, en general, continguts que generen confusió i impacten en la qualitat de la presa de decisions tant individuals com col·lectives.

Ja a principis del mes de maig l'Organització Mundial de la Salut va publicar un full informatiu titulat *Entendre la Infodèmia i la Desinformació en la lluita contra la Covid-19* en la qual s'adverteix sobre les conseqüències tant de la infodèmia (flux excessiu d'informació, verídica o no) com de la desinformació deliberada.

Transcorreguts vuit mesos des que es va declarar el primer Estat d'Alarma, amb milers de morts i milions de contagis, **la pandèmia global ha fet trontollar els fonaments de la nostra societat** obrint les portes a un futur incert. La vida que ve després d'aquesta ens porta interrogants, que ens posen en la tessitura de buscar respostes. Estem obligats a pensar la nova perspectiva del món ara situats a la cua d'un canvi enorme que ha de venir. La situació que hem viscut de soledat i d'aïllament ens porta a aclarir tantes incògnites, algunes precipitades per la urgència, que les haurem de deixar a la fresca perquè madurin. Per això, aquesta solitud que ens porta a buscar un relat esperançador, relats que ens compensin, són relats que ens duen a desenvolupar l'empatia i la compassió, posades de manifest en els aplaudiments recurrents als col·lectius sanitaris. Una geografia sonora de la gratitud. I alhora ens impul·leix a dissenyar estratègies de formació que inequívocament vagin encaminades a promoure una ciutadania lliure, democràtica, crítica que faci front a qualsevol forma d'abús o engany, amb capacitat de discriminar la veritat de la mentida, i impulsora de la igualtat social.

[noticiadiariambautor]93/190[/noticiadiariambautor]

Com han afectat o afecten les polítiques adoptades en l'àmbit en qüestió?
Els mitjans digitals -Internet- han dissipat les fronteres entre la comunicació de masses i la comunicació interpersonal, i **entre els productors i els consumidors de productes culturals les diferències cada vegada són més difuses**. Moltes d'aquestes transformacions impliquen inexorablement la infància, adolescència i joventut, usuaris intensius de les tecnologies, que provinents de les pantalles audiovisuals han migrat a les interfícies digitals. Això escrivia el 2013 en un treball que vaig publicar amb el títol "El paradigma de la *digital literacy*". En aquest assaig desenvolupava la necessitat de repensar l'educació amb la irrupció de les tecnologies digitals que havien reemplaçat els mitjans audiovisuals, fins aleshores hegemònics entre els mitjans de comunicació.

«Estar alfabetitzat digitalment és posseir la capacitat tecnològica imprescindible per desenvolupar-se activament en la societat actual i poder-hi intervenir críticament»

Perquè l'extraordinària difusió de les tecnologies de la informació està suposant la **fallida de molts paradigmes educatius tradicionals**. No sembla que s'hagin pres gaire decisions al respecte. Sense dubte, cal dissenyar i implementar polítiques valentes que es facin ressò d'aquesta emergència educativa. Ara cal ensenyar a aprendre ser competent en els entorns i llenguatges digitals, i això, a més de ser un canvi cultural molt important, suposa implementar competències

digitals, perquè, en definitiva, estar alfabetitzat digitalment és posseir la capacització tecnològica imprescindible per desenvolupar-se activament en la societat actual i poder-hi intervenir críticament. La pregunta que tothom s'hauria de fer és si estem preparats per aquest món digital, per a aquest tipus d'economia global, per a aquesta societat virtual i, sobretot, i a partir d'això, com ha d'intervenir el sistema educatiu en la seva funció de promoure una ciutadania democràtica i lliure, que està deixant de ser 'societat de la informació' per passar a ser 'societat del coneixement'. Aquesta ciutadania 2.0, formada per subjectes actius, que fan servir les tecnologies amb competència i capacitat crítica, que no es resignen al paper de mers consumidors passius i es proclamen *prosumers*, practicant la intromissió continua d'apropriar-se i compartir els relats aliens.

Si fa uns anys vam acceptar, no sense controvèrsia, la introducció de l'alfabetització audiovisual als currículums escolars, particularment a la Secundària, també ens hem de plantejar la necessitat imperiosa d'incorporar l'**alfabetització digital**. Perquè ara, ja, l'ecosistema mediàtic és plenament digital, amb un creixement exponencial del consum de les xarxes socials, sobretot a edats molt primerenques, refutat per una multitud d'estudis que intenten dilucidar els vincles que estableixen aquests consumidors amb les xarxes.

Així doncs, la pregunta hauria de formular-se en negatiu **"Com han afectat o afecten les polítiques que no s'han adoptat en l'àmbit en qüestió?"**

Perquè la pandèmia, com en molts d'altres àmbits, ha posat de manifest les **mancances educatives referent a l'alfabetització digital** de tothom, però singularment, de la població més jove. Mentrestant, el creixement del consum de xarxes socials i videojocs ha estat exponencial en tot aquest període.

L'altra emergència que cal atendre a través de la formació, com s'apuntava, és saber identificar les notícies falses. Partint del primer estudi realitzat a Espanya sobre l'impacte de les notícies falses a principis de 2018 mostra que **el 86% de la població es creu les notícies falses** i que el 60% creu que les detecta. Però la realitat és que només el 14% les diferencia.

L'explicació és ben senzilla: "En general acceptem la informació falsa incorporant als nostres records quan no tenim una memòria fortament assentada sobre aquests fets, quan és congruent amb les nostres expectatives o creences i quan confiem en la font d'informació" (Simple Lògica, 2017). Les investigacions apunten la forma d'aconseguir 'distingir el gra de la palla': "Que la ciutadania crítica i amb bona formació és menys manipulable per les *fake news*" (Mendiguren, 2020).

Menors i adolescents destinen diàriament més de 3 hores a realitzar qualsevol acció en els seus perfils socials. Foto: Paula Jaume.

Quines mesures o polítiques caldria aplicar a partir d'ara, tenint en compte la situació creada per la pandèmia?

El professor David Bueno, genetista, divulgador dels vincles de la neurociència i l'educació, una persona amb qui comparteixo mètode, ideologia i praxis, proposa un replantejament d'exàmens com la selectivitat que són "proves memorístiques que només serveixen per endreçar els estudiants en funció de la nota". Segons la seva experiència, prefereix no posar exàmens als seus alumnes, perquè explica que "aprenen amb més eficiència quan han de demostrar al final allò que han après, i entre ells es fan preguntes i entre ells se les responen". En el cas de l'educació primària, el neurocientífic veu necessari que es potenciï al màxim l'activitat del cervell per fer connexions noves entre neurones. "Les matèries que flexibilitzen més el cervell són la música, l'art i les activitats psicomotrius", assegura Bueno. En la seva teoria de com estimular el pensament crític, també argumenta que **la motivació és la clau en l'ensenyament**. "Un cervell motivat té més energia, les neurones tenen més oxigen i pot actuar més estona sense cansar-se i pot realitzar tasques més complexes", explica.

Per la seva banda, el divulgador científic Ignasi Llorente també proposa replantejar exàmens com el de la selectivitat, introduint el mètode científic a les escoles. Pel divulgador científic, cal que la capacitat de dubtar de les certeses, de plantejar-se preguntes, formular hipòtesis i experimentar per corroborar-les es porti a les aules perquè, diu, "el que és més útil en sortir de l'escola és dubtar". Argumenta que **qüestionar-se les coses és la millor manera d'enfrontar-se als dogmes i a la post-veritat**.

En aquesta línia, el president del Sindicat de Periodistes, Quico Ràfols, afirma en un article publicat recentment que "el dret a la informació és essencial per una societat crítica perquè tingui dades per fer-se preguntes i trobar respostes".

Partint d'aquestes premisses, són clares les mesures que cal implementar al sistema educatiu. Del que es tracta és d'**estimular el pensament crític** incorporant les tecnologies i entorns digitals, com a plataformes de difusió i transmissió de coneixement, i alhora, com a objectes d'aprenentatge i discussió. Perquè una societat és més lliure quan les persones poden pensar amb les seves pròpies idees, discriminant entre la veritat i la mentida.

Hi ha alguna dada rellevant que sigui convenient de conèixer?

Fins a finals d'agost de 2020, l'Agència Espanyola de Protecció de Dades (AEPD) havia registrat 908 bretxes de seguretat que han afectat dades personals. De les 61 que hi va haver a l'agost, 43 van ser classificades com a intencionals (atacs a través de *hacking*, *malware* o *phishing*, per exemple). Arreu del món, el sector de la salut ha estat un dels blancs preferits dels ciberdelinqüents.

Dades generals sobre les Xarxes socials i el seu consum

L'últim informe de l'INE afirma que l'ús de les tecnologies d'informació i comunicació (TIC) a les llars ha crescut en els últims anys, tot i que segueix existint una bretxa entre els usuaris i no usuaris (**bretxa digital**) que es pot atribuir a una sèrie de factors: la manca d'infraestructura (en particular a les zones rurals), la manca de coneixements d'informàtica i habilitats necessàries per participar en la societat de la informació, o la manca d'interès en el que la societat de la informació pot oferir.

Afegeix que analitzar l'ús de productes TIC per a les persones, en particular l'ús d'Internet segons edat i sexe, proporciona informació del perfil de persona que l'utilitza, de les diferències de gènere en l'ús, i del grau de desenvolupament de les TIC a la societat.

L'Estratègia Europa 2020 proposa tres prioritats per als propers anys: **creixement intel·ligent, creixement sostenible i creixement integrador**. El creixement intel·ligent implica el desenvolupament d'una economia basada en el coneixement i la innovació com a impulsors de el creixement futur. Això requereix millorar la qualitat de l'educació, consolidar els resultats de la investigació, promoure la innovació i la transferència de coneixements en tota la Unió, explotar el màxim les TIC.

Segons el portal EpDATA, la plataforma creada per Europa Press per facilitar l'ús de dades públiques per part dels periodistes i d'altres institucions interessades en aquesta informació, "les xarxes socials, nascudes en les últimes dues dècades, l'ús ha augmentat més del 9% respecte l'any passat a nivell global, sent ja més de 3.800 milions d'usuaris actius a tot el món, segons dades de l'informe Digital 2020, elaborat per Hootsuite i We Are Social".

Pel que fa a l'Estat espanyol, 29 milions d'espanyols ja fan servir de manera activa les xarxes socials i **passen gairebé 2 hores al dia connectats** a elles, com recull *Hootsuite*. En concret, accedeixen a elles a través del telèfon mòbil, com reconeix el 98% dels usuaris de país, segons l'informe Digital 2020. YouTube és usada per un 89% de la societat espanyola seguida de WhatsApp, amb un 86 %, i Facebook, amb un 79%.

L'ús principal de les xarxes socials continua sent social. Destaquen les activitats relacionades amb xatejar i enviar missatges a contactes (65%). Veure vídeos i música (57%) es manté en segona posició i en tercer lloc "veure què fan els meus contactes", esmentat pel 45%.

Dades sobre el consum de les xarxes dels més joves

Diversos estudis demostren que **els menors destinen, diàriament, més de 3 hores** a realitzar qualsevol acció en els seus perfils socials. Actualment, l'edat mitjana d'inici a el món d'Internet s'estableix en 7 anys.

El 50% dels més joves es limita a exercir el paper d'observador en els seus perfils socials. No obstant això, el 40% participa de manera activa a través de missatges, fotos o vídeos. La dada més alarmant, quant a tipus de contingut publicat, és que el 20% menors que han publicat contingut propi de caràcter íntim. A més, un 10% ha difós aquest contingut de terceres persones.

Els videojocs, i en especial els de multi-jugador en línia, ocupen gran part de la vida dels infants i adolescents. Però pot arribar el moment en què deixen de ser una simple activitat d'oci per esdevenir un **seriós problema d'addicció i aïllament**. En aquest context, no ha de sorprendre que l'OMS identifiqui el trastorn per videojocs com a un problema de salut pública.

L'editorial Edelvives i la plataforma de serveis Educatius DIDE han publicat dades recents sobre l'ús de les xarxes socials per part d'adolescents. Les xarxes més usades per la gent més jove són WhatsApp, Instagram, Snapchat, Facebook i YouTube. A l'era *mobile*, el telèfon intel·ligent és el dispositiu per excel·lència per a l'ús de xarxes socials en nenes i nens, i adolescents ja que moltes de les funcionalitats d'aquestes plataformes estan destinades per al dispositiu mòbil. La portabilitat d'aquests dispositius ha afavorit a l'augment de la freqüència de navegació en xarxes socials entre els més petits, també per les seves necessitats d'acceptació social.

En aquest context pandèmic de confinament, el consum d'entreteniment digital i xarxes socials s'ha incrementat significativament, en comparació de les xifres dels primers mesos de 2019, entre les nenes, els nens i adolescents d'Espanya, les dades revelen un 170% d'augment en el consum de xarxes socials.

L'aplicació que més ha crescut ha estat TikTok amb un 150% més de consum, ja que al maig de 2019 les xifres reflectien un consum de 24 minuts al dia, i al febrer de 2020 es mostra un ús de 60 minuts al dia. Instagram continua sent la xarxa social de preferència pels menors de 15 anys a Espanya, aquesta aplicació és utilitzada pel 47,7% dels menors d'aquesta edat, per la seva part TikTok la utilitzen 37,7%, i Snapchat 24,1%.

[noticiadiariambautor]93/53[/noticiadiariambautor]

Bibliografia rellevant (informes, estudis, articles en revistes acadèmiques, d'opinió, entrevistes, etc.):

- Cabero Almenara, J. et al.(2020) "Escala para medir la adicción de estudiantes a las redes sociales" (PDF)
- Mendiguren, T.; Pérez Dasilva, J.; Meso Ayerdi, K. (2020). Actitud ante las Fake News: Estudio del caso de los estudiantes de la Universidad del País Vasco. *Revista De Comunicación*, 19(1), 171-184. <https://doi.org/10.26441/RC19.1-2020-A10>
- Pauner Chulvi, C. (2018). Noticias falsas y libertad de expresión e información. El control de los contenidos informativos en la red. *Teoría y realidad constitucional*, 297-318.
- Recio, J.; Vigil, J.; Zaldúa, M. (2017). La enorme mentira y la gran verdad de Información en tiempos de la postverdad. *Scire: representación y organización del conocimiento*, 13-23

